

**Fudayl b. İyâz'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Temel Hadis
Kaynaklarındaki Rivayetleri**

The Importance of Fudayl b. İyaz in the Hadith Science and Narrations in the
Basic Hadith Sources

Ömer Faruk KAVUNCU

Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis

PhD. Student, Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences,
Department of Hadith
Gaziantep / TURKEY

farukkavuncu@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4392-2585

DOI: [10.5281/zenodo.3463851](https://doi.org/10.5281/zenodo.3463851)

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Eylül / September 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: KAVUNCU, Ö. F. (2019). Fudayl b. İyâz'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Temel Hadis Kaynaklarındaki Rivayetleri. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (Eylül 2019): 167-189.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz*

Hicrî II. asırda yaşamış önemli âlimlerinden biri olan Fudayl b. İyâz Horasan'da dünyaya gelmiş, genç yaşlarda ilim öğrenmek amacıyla Kûfe'ye gitmiş, orada Mansûr b. el-Mu'temir, A'meş, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Ebî Süleyym, Husayn b. Abdurrahmân gibi muhaddislerden hadis almıştır. Kûfe'nin ardından ibadetle meşgul olmak amacıyla Mekke'ye yerleşmiş ve hicrî 187 senesinde orada vefât etmiştir. Kuteybe b. Saîd, Saîd b. Mansûr, Humeydî, Müsedded b. Müserhed, Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi isimler kendisinden hadis rivâyet eden talebelerinin başlıcalarıdır. *Kütüb-i Tis'a'* da toplamda 32 rivâyeti tespit edilen Fudayl b. İyâz, güvenilir bir râvî olarak nitelendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fudayl b. İyaz, hadis, Kûfe, Mekke

Fudayl b. İyaz, one of the crucial scholars in the hijri II century, was borned in Horasan (Khurasan) and went to the Kufa so as to learn science at a young age. what is more, he took hadith courses from various vital scholars such as Mansûr b. el-Mu'temir, A'meş, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Ebî Süleyym, and Husayn b. Abdurrahmân. After Kufe, he settled in Mecca in order to engage in worship and died there in (hijri)187 years. Names of Müsedded b. Müserhed or Yahyâ b. Saîd el-Kattân can be examples of his students who narrated hadiths from him. Fudayl b. İyaz wo had 32 narratives in the *Kütüb-i Tis'a'* is considered a reliable narrator.

Key Words: al-Fuḍayl b. 'Iyâd, Hadith, Kûfâ, Mecca

1. Hayatı

Tam adı Fudayl b. İyâz b. Mes'ûd b. Bişr Ebû Alî et-Temîmî¹ el-Yerbûî el-Horasânî şeklindedir (İbn Sa'd, 2001, 8:61; Buharî, 7:123; İbn Kuteybe, 1992, s. 511; Zehebî, 2004, s. 3042; İbn Hacer, 1993, 8:294). Kaynakların çoğunda "İmâmu'l-Harem", "Şeyhu'l-Harem" (Zehebî, Mîzân, 3:361) ve "Şeyhu'l-

* Bu çalışma 07/01/2019 tarihinde tamamladığımız Fudayl B. İyaz ve Hadis İlmindeki Yeri başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my master thesis entitled "Fudayl B. İyad and his places in the science of hadith", (Master Thesis, Marmara University, İstanbul/Turkey, 2019).

¹ Adnâniler' mensup bir Arap kabilesi.

İslâm" (Zehebî, 2004, s. 3042) olarak anılmakla birlikte Fudayl b. İyâz ismi ile meşhur olmuştur. Künyesi oğlu Ali'ye nispetle Ebû Alî'dir (İbn Kuteybe, 1992, s. 513; İbnu'l-Cevzî, 2012, s. 386; İbn Kesîr, 1990, 10:198). Temîm kabilesinin Yerbu' koluna (İbn Sa'd, 8:61) mensup olması sebebiyle et-Temîmî veya el-Yerbûî olarak da anılmaktadır. Ayrıca İbn Hallikân, nisbesinin et-Temîmî et-Tâlikânî² el-Fendîni³ şeklinde olduğunu ifâde etmiştir (İbn Hallikân, 1972, 4:47).

Fudayl b. İyâz kaynakların çoğunda geçtiği üzere 107/725 yılında Horasan, Semerkand veya Merv'de doğmuştur (İbn Sa'd, 2001, 8:61; İbn Hibbân, 1973, 7:315; İbn Ebî Hâtim, 1952, 5:73; İbn Kesîr, 1990, 10:198; Türer, DİA, 1996, 8:208). Ziriklî *el-A'lâm'*ında Fudayl'ın doğum tarihini 105/723 olarak belirtmektedir (2002, 5:153). Bu tarih Emevî Halîfesi Hişam b. Abdülmelik'in (105-125/724-743) hilâfeti dönemine denk gelmektedir. Fudayl b. İyâz'ın çocukluk yılları Serahs ve Nesâ arasında bulunan Ebîverd'de geçmiştir (İbn Asâkir, 1995, 48:378).

Fudayl b. İyâz'ın anne ve babası hakkında yeterli bir bilgi olmamasına rağmen, ilim ile uğraşan Alî, Ebû Ubeyde ve Muhammed adında üç oğlunun olduğu bilinmektedir. Babası ile ilgili olarak, Merv şehrinde ismi kendisine nispet edilen İyâz nehrinin bulunduğu ifade edilmektedir (İbn Asâkir, 1995, 48:378). Kaynaklarda anne ve babası ile ilgili bunun dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Darekutnî (ö. 385/995) ise üç oğlundan bahsederken onların rivayet yönünden güvenilir ve zâhid kimseler olduğunu söylemektedir (Sülemi, 2006, s. 262). Fudayl b. İyâz'ın çocukları da kendisi gibi hadis ilmi ile meşgul olmuşlardır.

Fudayl b. İyâz, Harun er-Reşîd'in halifeliği döneminde hicrî 187 yılının Muharrem ayında, Aşure günü Mekke'de vefat etmiştir (İbn Sa'd, 2001, 8:61; Ahmed b. Hanbel, 2001, 1:561; İbn Kuteybe, 1992, s. 511; Zehebî, Mîzân, 3:361; Suyûtî, 1983, s. 110; Ziriklî, 2002, 5:153). Fesevî ise Fudayl b. İyâz'ın Muharrem'in 11'inde vefât ettiğini rivâyet etmektedir (1989, 1:179). Doğduğu topraklardan ilim öğrenmek için ayrılarak birçok yolculuğa çıkan Fudayl b. İyâz'ın son durağı Mekke olmuştur. Mekke'ye ibadetle meşgul olmak amacıyla gel-

² Horasan'da bir bölge ismidir.

³ Horasan'ın Merv şehrinde bir köy adıdır.

miş ve vefatına kadar burada yaşamıştır. Ahmed b. Hanbel, kendisinin hacca gittiği 187 senesinde Fudayl b. İyâz'ın vefât ettiği bilgisini vermektedir (Ahmed b. Hanbel, 2001, 1:561).

Fudayl b. İyâz'ın kabri Mekke'dedir. İbn Hibbân, Fudayl b. İyâz'ın kabrini birkaç kez ziyaret ettiğini belirtmekte ve kabrinin çokça ziyaret edilen meşhûr bir yer olduğunu ifade etmektedir (İbn Hibbân, 1973, 7:315). Cennetü'l-Muallâ kabristanında medfûn olan Fudayl b. İyâz'ın kabri, oğlu Ebû Ubeyde ve torunu Ömer b. Ebî Ubeyde'ye komşudur. Zira mezar taşında "Bu kabir, Fudayl b. İyâz, oğlu Ebû Ubeyde ve oğlunun oğlu Ömer b. Ebî Ubeyde'nin kabridir." şeklinde yazıldığı kaydedilmektedir (Fâsî, 1985, 6:338).

1.1. İlmi Yolculukları

Fudayl b. İyâz'ın hayatının ilk yılları Serahs ve Nesâ arasında bulunan Ebîverd'de geçmiştir (İbn Asâkir, 1995, 48:378). Gençliğinde yol kesen bir eşkıya grubu içerisinde yer alan Fudayl b. İyâz, üzerinde büyük bir tesir uyandıran hadise neticesinde tövbe etmiş ve ilim ile meşgul olmak için Kûfe'ye gitmiştir (Zehebî, 2004, s. 3042). Ancak bir keresinde "Allah'ım sana Beytü'l-Haram'da komşu olarak tövbe ettim." dediği rivâyet edilmiştir (İbn Hacer, 1993, 8:295). Bu sözlerinden hareketle onun Mekke'ye Kûfe'den önce de gittiği yorumu yapılmaktaysa da bu zayıf bir görüştür. Fudayl b. İyâz'ın Kûfe'ye hangi tarihte gittiği tam olarak tespit edilememekte olup kaynaklarda bu konu hakkında farklı bilgiler yer almaktadır. İbn Sa'd'a göre Fudayl b. İyâz Kûfe'ye gittiğinde yaşı büyüktür (İbn Sa'd, 2001, 8:61; İbn Hacer, 1993, 8:295). Ziriklî de aynı kanaati paylaşmaktadır (Ziriklî, 2002, 5:153). Başka bir rivâyette ise Fudayl'ın genç yaşlarda Kûfe'ye gittiği belirtilmektedir (İbnu'l-İmâd, 1986, 2:399). Görüldüğü üzere Fudayl b. İyâz'ın hangi tarihte Kûfe'ye gittiği tam olarak bilinmemekle birlikte, hocalarının arasında en erken vefât edenlerden biri olan Mansûr b. el-Mu'temir'in vefât tarihi olan 132/750 senesi ve Fudayl b. İyâz'ın doğum târihi olan hicrî 107/725 senesi dikkate alındığında 25 yaşından önce Kûfe'ye gittiği kanaatine ulaşılmaktadır (İbn Hacer, 1993, 10:315). Zirâ Zehebî'nin verdiği bilgiye göre Fudayl b. İyâz, Kûfe'de Mansûr b. el-Mu'temir, A'meş, Beyân b. Bişr, Leys b. Ebî Süleym, Atâ b. es-Sâib, Hişâm b. Hassân, Ca'fer es-Sâdik gibi isimlerden hadîs yazmıştır (Zehebî, 2004, s. 3042).

Bu nedenle Fudayl b. İyâz'ın genç yaşlarda Kûfe'ye gittiği bilgisi daha isabetli görülmektedir.

Fudayl b. İyâz Kûfe'de belirli bir süre ilim tahsil ettikten sonra Mekke'ye doğru yola çıkmış, Mekke'ye yerleşmiş ve burada vefât etmiştir (İbn Hacer, 1993, 8:295). İbn Sa'd onu Mekkeli muhaddisler arasında altıncı tabakada zikretmektedir (İbn Sa'd, 2001, 8:61). Fudayl b. İyâz, Mekke'de Kâbe'ye yakın bir yerde oturmuş (Zehebî, 2004, s. 3042), sürekli ibâdetle meşgul olmuş (İbn Asâkir, 1995, 48:378), ilmî faaliyetlerine de devam etmiştir. Hoca ve talebelerinin doğum ve vefat tarihi gibi bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Fudayl b. İyâz'ın hicrî 140-150 seneleri arasında bir tarihte Mekke'ye gittiği tahmin edilmektedir.

İbn Asâkir *Târihu Dimaşk* isimli eserinde Fudayl b. İyâz'ın biyografisine genişçe yer vermiş ve onun Şam'a gittiği bilgisini aktarmıştır (İbn Asâkir, 1995, 48:376). Ancak Fudayl b. İyâz'ın hangi amaçla ve ne zaman Şam bölgesine gittiği ve orada ne kadar süre ikamet ettiği tam olarak tespit edilememektedir.

1.2. Eserleri

Kaynaklarda hicrî II. asrın önemli simalarından biri olan Fudayl b. İyâz'a bazı eserler nispet edilmektedir. Sezgin, (ö. 1439/2018) Fudayl b. İyâz'ın *Hicâbu'l-aktâr* isimli bir metninden bahsetmektedir (Fuat Sezgin, 1991, 4:107). Bu metin Paris'teki Fransa Milli Kütüphanesi'nin "Milâdi 17. yy. Arap Eserleri Bölümü"nde yer almakta ve Gallica Dijital Kütüphanesi üzerinden erişime sunulmaktadır. Eserin bu nüshâsının içerisinde Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) ait olduğu düşünülen "*es-Sırru'l-masûn el-mustenbit min Kitâbillâhi'l-meknûn*" isimli bir çalışma yer almaktadır. Ayrıca müellifi tespit edilemeyen başka çalışmaların da aynı nüsha içerisinde bulunduğu görülmektedir. Genel manada ilm-i havâsa dair birtakım bilgilerin yer aldığı ve sonradan sayfa numaralandırılması yapılan nüshada Fudayl b. İyâz'a nisbet edilen *Hicâbu'l-aktâr* isimli eser 96 ile 109. sayfalar arasındadır. El yazma nüshâ mağribî hattı ile yazılmıştır.

Eserin Fudayl b. İyâz'a aidiyeti tam olarak tespit edilemese de girişinde kendisine nispet edildiğine dair bir başlık yer almaktadır. Ancak ilk dönem kaynaklarında Fudayl b. İyâz'a ait böyle bir eserin mevcudiyetine dair bilgi

bulunamamıştır. İçeriğinde münâcât, duâ ve yakarışların bulunduğu bölüm besmele ve salvele ile başlamakta, hamdele ve salvele ile sona ermektedir. Nüşhânın 98. sayfasında yer alan ve söz konusu yazıyı taşıyan kimsenin cinlerin ve şeytanların şerrinden korunmasına yönelik temenninin yer aldığı cümleden hareketle bu eserin aynı zamanda bir muska metni olduğu düşünülmektedir. Nüşhânın meçhul müellifi, *Hicâbu'l-aktâr* isimli metni zikrettikten sonra çeşitli maddi ve manevi hastalıkların ayetlerle tedavisi konusunda bazı bilgiler vermektedir.

Bazı hastalıklardan koruduğuna veya bunları tedavi ettiğine inanılarak taşınılan kâğıt anlamına gelen muskanın, Fudayl b. İyâz'ın hocalarından Câfer es-Sâdık'a nispet edilen bir risalede ele alındığına dair birtakım bilgiler mevcuttur (Çelebi, DİA, 2006, 31:267). Ancak Fudayl b. İyâz'ın muska ile meşguliyeti hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

İbn Hayr, *Fehrese* isimli eserinin "İmamların Hadîslerine Göre Tahrîc Edilen Müsnedler" bölümünde Fudayl b. İyâz'dan nakledilen hadîslerin mevcut olduğu ve Nesâî (ö. 303/915) tarafından bir araya getirilen bir müsnedden bahsetmektedir (İbn Hayr İşbili, 1998, s. 124). Yine İbn Hayr, aynı eserde Fudayl b. İyâz'a ait *Rakâiku Fudayl b. İyâz* isimli bir eserin varlığından da söz etmektedir (İbn Hayr İşbili, 1998, s. 236). Ancak söz konusu eserlerin nüshâlarının varlığı ve nerede olduğuna dair bir kayda ulaşılamamıştır. Günümüze ulaştığı tespit edilen tek eserin kendisine nispet edilen *Hicâbu'l-aktâr* olduğu düşünülmektedir.

2. Hadis İlmine Dair Görüşleri

Fudayl b. İyâz, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Allah, bizden bir hadis duyan kimsenin yüzünü aydınlatsın." (Tirmizî, İlim, 7) buyurduğu gibi ilim ile uğraşan kimselerin yüzünde bir nur ve aydınlık olduğunu ifade etmektedir (Dîneverî, 1998, 1:414). Yine âlimlerin değerine "Halifeler ve sultanlar öldüğü zaman hâtıraları da kaybolur. Ancak bir âlim vefât ettiğinde onun hâtıraları baki kalır" ifadeleri ile dikkat çekmektedir (Silefî, 2004, 2:332).

Fudayl b. İyâz hadis rivayeti konusunda oldukça temkinli davranmakta ve hadis nakletmek ona çok ağır gelmektedir. İshâk b. İbrâhim et-Taberî'ye: "Benden hadis nakletmem yerine dinârlar istemiş olsaydın bu bana daha kolay gelirdi." ifadelerini kullanmış ve o da ona: "Şayet sen bana bende olmayan

hadisler rivayet etseydin bana vereceğin yığınla dinardan daha sevimli gelirdi.” karşılığını vermiştir (Zehebî, 2004, s. 3044).

Fudayl b. İyâz, ehl-i hadise mensup genç ve ilme bir türlü doymayan bazı kimselerle ilgili yer yer çeşitli ifâdeler kullanmış ve mümkün olduğu surette onlardan kaçınmıştır. Fudayl b. İyâz ehl-i hadisten böyle bir grup görür de bu grup kendisine doğru yönelirse ellerini göğsüne koyar ve ellerini hareket ettirerek “Sizden Allah’a sığınırım.” derdi (Hatîb Bağdâdî, 1989, 1:217). Hadis ilmi ile mesai harcayan kimsenin ağırbaşlı olması gerektiğine de dikkat çeken Fudayl b. İyâz, birbirleri ile şakalaşmak suretiyle kahkaha atan ehl-i hadisten bir grubu görünce “Durun, ey Peygamberlerin vârisleri! Siz ümmetin örnek aldığı kişilersiniz.” şeklinde seslenmiştir (İsfehânî, 1996, 8:100). Abdurrahmân b. Ebî Abbâd’ın rivâyet ettiğine göre Fudayl b. İyâz ehl-i hadîsten bir gruba “Size gerekli olan Kur’an-ı Kerîm, ibâdet etmek ve tavâf etmektir. Bu zaman rivâyet zamanı değildir. Zaman ağlama, yakarıшта bulunma ve boyun eğme zamanıdır.” şeklinde nasihatlerde bulunmuştur (İbn Hibbân, 1973, 8:378).

Fudayl b. İyâz’a göre en sahîh isnâd (esahhu’l-esânid) “Mansûr b. el-Mu’temir → İbrâhîm en-Nehâî → Alkame b. Kays → Abdullah b. Mes’ûd” şeklindedir. Söz konusu sened zincirinin direk gibi sapasağlam olduğunu söylediği kaynaklarda geçmektedir (Hatîb Bağdâdî, 1938, s. 398). Fudayl b. İyâz’ın, zikredilen sened zinciri ile iki rivâyeti *Kütüb-i sitt’e*’de yer almaktadır (Müslim, Mesâcid ve Mevâdî’i’s-Salât, 19; Nesâî, Sehv 25). Bunun dışında, diğer hadis eserlerinde yer alan rivâyetleri içerisinde de söz konusu sened zincirine sıklıkla rastlanmaktadır.

2.1. Cerh Ve Tadil Yönünden Durumu

İbn Sa’d (ö. 230/845), Fudayl b. İyâz’ı Mekkeli muhaddisler içerisinde zikretmiş ve kendisine 5. tabakada yer vermiştir. Ayrıca Fudayl b. İyâz için “sika” ve “sebt”⁴ ifadelerini kullanarak güvenilir bir râvî olduğuna işaret etmiştir (İbn Sa’d, 2001, 8:61). Yine Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55), Fudayl’ı Mekkeli muhaddisler arasında beşinci tabakada zikretmektedir (Mizzî, 1996, 23:285). Kendisi ile aynı dönemde yaşayan âlimlerden Süfyân b. Uyeyne de

⁴ Zabtı tam, hadis rivâyetinde hüccet sayılan râvî.

Fudayl b. İyâz'ı "sika" olarak vasıflandırmaktadır (Zehebî, 2004, s. 3042; İbn Hacer, 1993, 8:295). Nesâî de Fudayl b. İyâz'ı "sika" olarak nitelendirenlerdendir. Nesâî, Fudayl b. İyâz hakkında "sika", "me'mûn"⁵ ve "raculün sâlihun"⁶ ifadelerini kullanmıştır (İbn Hacer, 1993, 8:295). Suyûtî ise *Tabakâtu'l-huffâz* isimli eserinde Fudayl b. İyâz'ı altıncı tabakadaki râviler arasında zikretmiş ve İbn Sa'd'ın onun hakkındaki "sika" ifadesine yer vermiştir (Suyûtî, 1983, s. 110).

Rivâyete göre Muhammed b. Abdullah b. Ammâr bir kişiye "Keşke Fudayl sana bildiği bütün hadisleri nakletseydi." ifadelerini kullanmış ve "Onun hadisini hüccet⁷ olarak mı görüyorsun?" diye sorulunca "Subhanallâh! Ya ne olacaktı?" diye hayretle karşılık vermiştir (Zehebî, 2004, s. 3042).

İclî (ö. 261/875) Fudayl b. İyâz'ın "sika" bir ravi olduğunu ifade etmekte ve hakkında "raculün sâlih" ifadesini kullanmaktadır (İclî, 1971, s. 384). Sülemî (ö.412/1021), Dârekutnî'ye (ö. 385/995) Fudayl b. İyâz'ın hadis rivâyetindeki durumuna dair bir soru sormuş ve "sika" cevabını almıştır (Sülemi, 2006, s. 292). İbn Kesîr *el-Bidâye* isimli eserinde Fudayl b. İyâz'ı sika bir râvi olarak kaydetmektedir (10:199). Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/813-814) de Fudayl b. İyâz için "raculün sâlihun" ifadesini kullanmış ve hadis hafızı⁸ olmadığını belirtmiştir (Zehebî, 2004, s. 3042). Abdurrahmân b. Mehdî, Fudayl'in bu yönünün olmadığını aktarmakta ise de Zehebî, Abdurrahmân b. Mehdî'nin bu değerlendirmesine yer vermekle birlikte Fudayl b. İyâz'ı *Tezki-ratu'l-Huffâz* isimli eserinde zikretmiştir (1:245). İbn Sa'd da Fudayl b. İyâz için "kesîru'l-hadîs" ifadesini kullanmış ve çok fazla hadis bildiğine dikkat çekmiştir (İbn Sa'd, 2001, 8:61).

Ebû Hâtim (ö. 322/933-934) oğlu İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) sorusu üzerine Fudayl'ı "sadûk" olarak nitelendirmiştir (İbn Ebî Hâtim, 1952, 7:73). Bu ifade Ebû Hâtim'in cerh ve ta'dil metodunda ikinci mertebeye ait bir lafız-

⁵ Böyle bir râvinin rivâyet ettiği hadisler yazılır ve araştırılır.

⁶ Ta'dilin 5. mertebesinde bulunan bir râvi hakkında kullanılan bir sığadır. Böyle bir râvinin naklettiği hadis itibar için alınır. (Aydınli, 1987, s. 136).

⁷ Hüccet, hadis sahasındaki ehliyeti herkes tarafından kabul edilen, rivayet ettiği hadislerle ihticâc etmeye layık anlamına gelmektedir (Aydınli, 1987, s. 70).

⁸ Bir hadis istilâhi olarak "hâfız" denince metin ve senedleriyle birlikte yüzbin hadisi ezberlemiş olan ve bunların râvilerini, cerh ve ta'dil durumlarını bilen hadis âlimi anlaşılmalıdır (Aydınli, 1987, s. 66).

dır. Buna göre sadûk olarak nitelendirilen râvinin hadisleri yazılır ancak dikkat edilir (Keskin, 2001, s. 23).

İbn Ebû Hayseme'nin (ö. 279/892-893) rivayet ettiğine göre Kutbe b. Alâ' Hz. Osman'ı kınayan rivayetlerde⁹ bulunduğu gerekçesiyle Fudayl b. İyâz'ın hadislerini terk ettiğini söylemiştir (İbn Hacer, 1993, 8:296). Buna karşılık Zehebî, *Mîzan* isimli eserinde Kutbe'nin bu yaklaşımını eleştirmiş ve "kendisi cerh edilmiş bir râvî olduğu halde kim oluyor da bu sözleri sarf ediyor" ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Zehebî, Fudayl'ın güvenilirliği noktasında icma' olduğunu nakletmiştir (*Mîzân*, 3:361). Zehebî'nin de bahsettiği gibi Fudayl b. İyâz, duyduğunu nakleden bir râvî (İbnu'l-İmâd, 1986, 2:400) olmasının yanısıra tabakât ve ricâl kitaplarında geçtiği üzere onun güvenilirliği noktasında bir tereddüt bulunmamaktadır.

Görüldüğü üzere Fudayl b. İyâz, ricâl âlimleri tarafından hadîs rivâyetinde güvenilir bir râvî olarak kabul edilmekte ve temel hadîs kaynaklarında rivâyetlerle yer verilmektedir. Ayrıca Fudayl b. İyâz'ın adı, zayıf veya metrûk râvîleri ihtiva eden eserlerde zikredilmemiştir. Bu durum onun güvenilirliği noktasında tereddüt bulunmadığına dair bir ipucu niteliğindedir.

2.2. Bazı İslam Âlimlerine Yönelik Kanaatleri

Tabakât ve ricâl kaynaklarında Fudayl b. İyâz'ın görüşlerine az da olsa rastlanmaktadır ve bazı râvîlerle ilgili görüşlerine ricâl ve tabakât kitaplarında yer verilmektedir.

Fudayl b. İyâz, Kûfeli muhaddis ve fakihlerden Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804) hakkında şu sözleriyle, onun manevi yönüne dikkat çekmektedir: "Bir keresinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'i rüyamda gördüm. Hemen yanında bir boşluk vardı. Oturmak için oraya doğru yöneldim ve bana 'Burası Ebû İshâk e-Fezârî'nin yeridir.' buyurdu." (Zehebî, 1990, 12:57).

Yakın hocalarından Leys b. Ebî Süleym (ö. 148/765-66) hakkında "Kûfeliiler arasında menâsik ilmini en iyi bilen kişidir." (Zehebî, 1990, 9:261; İbn Hacer, 1993, 8:467) sözlerini kullanmıştır. Ebû Hanîfe ile ilgili olarak ise "Ebû Hanîfe, fıkıh ilmiyle, verasıyla ve maddî imkânlarının genişliği ile bilinen biri-

⁹ Bu rivayetlerin hangileri olduğu tarafımızca tespit edilememiştir.

sidir. O gecesiyle gündüzüyle ilim öğrenme ile meşgul olan, az konuşup susmayı tercih eden, helaller, haramlar ve doğru bildiği şeyler hakkında muhakkak konuşan, sultanların malından kaçınan bir kimsedir.” (Meğrâvî, 2007, 2:327) ifadelerini kullanmıştır. Fudayl b. İyâz'ın hizmetkârı İbrâhîm b. el-Eş'as şöyle rivâyet etmektedir: “Fudayl b. İyâz mescide girdi. O esnada Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) de orada oturuyordu. Fudayl b. İyâz ‘Vallahi o ne sikadır, ne de me’ mündür.’ dedi.” (İbn Hibbân, 2000, 2:287). Yine Fudayl b. İyâz, kendisine bir mesele hakkında soru sorulduğunda “Ebû Zeyd'e gidin ve ona sorun” derdi. Tam adı Hammâd b. Delîl olan Ebû Zeyd, Ebû Hanîfe'nin öğrencilerindendir ve âmâdır (Mizzî, 1996, 7:238).

Bir gün Mescid-i Hârâm'da Süfyân es-Sevrî ile otururken Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) mescide girmiş ve Süfyân onun hakkında “Bu adam doğu âlimlerindendir.” demesi üzerine üzerine Fudayl “Hayır. O doğu, batı ve her ikisi arasında bulunan yerlerin âlimlerindendir.” ifadelerini kullanmıştır (Zehebî, 2004, s. 2470).

Fesevî'nin (ö. 277/890) *Târîh'*inde geçtiği üzere Fudayl b. İyâz, Süfyân es-Sevrî'ye Ebû Mâlik Sa'd b. Târik'ı sormuş ve Süfyân es-Sevrî onun fu-kahâdan olduğunu söylemiştir (Fesevî, 1989, 2:146).

Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) hakkında ise “Muâviye sahâbedendir, aynı zamanda ulemânın büyüklerindendir. Ancak dünya sevgisine müptelâ olmuştur.” ifâdelerini kullanmıştır (İbn Kesîr, 1990, 8:140).

2.3. Hocaları

Fudayl b. İyâz Horasan'da dünyaya gelmiş ve ilim öğrenmek için Kûfe'ye gitmiş, orada çeşitli âlimlerin ders halkalarına katıldıktan sonra ibâdetle meşgul olma amacıyla Mekke'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir (Mizzî, 1996, 23:282). Yaşadığı şehirlerin ilmî merkezler olması münasebetiyle birçok farklı hoca ile tanışmış ve onların bir kısmından hadis almıştır. Fudayl b. İyâz'ın hadis rivayetinde bulunduğu bazı kişiler şu şekildedir: Abdulaziz b. Rufay' (ö. 130/747?), Mansûr b. el-Mu'temir (ö. 132/750), Safvân b. Süleym (ö. 132/750), Beyân b. Bîşr (ö. 131-140/748-757), Ebû Hârûn el-Abdî (ö. 134/751), Atâ b. es-Sâib (ö. 136/753), Eş'as b. Sevvâr (ö. 136/753), Husayn b. Abdurrahman es-Sülemî (ö. 136/753), Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö. 136-137/754-755), Ebân b. Ebî Ayyâş (ö. 140/757), Humeyd b. Ebû Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760),

Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Ubeydullah b. Ömer (ö. 144-147/761-765), Hişâm b. Hassân (ö. 147-148/764-765), Leys b. Ebû Süleym (ö. 148/765-766), Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (ö. 148/765), el-A'meş (ö. 148/765), Muhammed b. Abdurrahman b. Ebu Leyla (ö. 148/765), Muhammed b. Aclân (ö. 148/765), Sevr b. Yezîd el-Hımsî (ö.150-155/767-772), Muhammed b. İshak b. Yesâr İbn İshâk (ö.151/768), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Muhammed b. Sevr es-San'ânî (ö. 190/805?), Süleyman b. Tarhân et-Temîmî (ö. ?), Ubeyd b. Mihrân el-Müktib (ö. ?), Yahyâ b. Ubeydullâh b. Mevheb et-Temîmî (ö. ?), el-Alâ b. el-Müseyyeb (ö. ?), Muhammed b. ez-Zübeyr el-Hanzalî (ö. ?), Muttarih b. Yezîd (ö. ?), Meymûn Ebû Hamza el-A'ver (ö. ?), Müslim b. el-Mülâi el-A'ver (ö. ?) (İbn Asâkir, 1995, 48:375; Mizzî, 1996, 23:282; Zehebî, 2004, s. 3042).

2.4. Talebeleri

Fudayl b. İyâz'ın, kendisinden hadis alan birçok talebesi bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle kendisinden rivâyette bulunan ve aynı zamanda hocası olan Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), İmâm eş-Şâfiî (ö. 204/820) gibi döneminin ileri gelen hadis âlimleri vardır. Fudayl b. İyâz'dan hadis almış diğer öğrencileri ise şu şekilde sıralanabilir: Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Abdullâh b. el-Mübârek (ö. 181/797), Muhammed b. Seleme el-Bâhilî (ö. 191/806-07), Harun er-Reşîd (ö. 193/809), Abdullah b. Vehb el-Mısrî (ö. 197/813), Şuayb b. Harb el-Medâinî (ö. 197/812-13), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813), Abdurrahmân b. Mehdî b. Hassân el-Basrî (ö. 198/813-14), Ömer b. Yezîd es-Seyyârî (ö. 200/815-16), İshâk b. Mansûr es-Selûlî (ö. 204/820), Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204/820), Müemmel b. İsmâil (ö. 206/821-22), el-Fadl b. er-Rebî' (ö. 208/823-24?), İbrâhîm b. Nasr (ö. 210/825-26), Mervân b. Muhammed et-Tâtârî (ö. 210/825-26), Hüseyin b. Hafs el-İsbehânî (ö. 210-11/826-27), Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/826-27), Esed b. Mûsa es-Sünne (ö. 212/827-28), el-Heyssem b. Cemîl el-Antâkî (ö. 213/828-29), Hâtim b. Yûsuf el-Cellâb el-Mervezî (ö. 213/828-29), Sehl b. Râhûye (ö. 215/830), Sâbit b. Muhammed el-Âbid (ö. 215/830-31), Abdulmelik b. Kurayb el-Asmaî (ö. 216/831), Ebû Yezîd Fayz b. İshâk er-Rakkî (ö. 216/831-32), Abdullâh b. Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834), Alî b. Sâbit ed-Dehhân (ö. 219/834-35), Âsım b. Yûsuf el-Yerbû'î (ö.

220/835), Hasan b. er-Rebî' el-Bûrânî (ö. 220-21/835-36), Muâz b. Esed el-Mervezî (ö. 221/835), Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/835-36), el-Fudayl b. Abdulvehhâb el-Kannâd es-Sükkerî (ö. 221/835-36?), İbrâhîm b. el-Eş'as (ö. 221/835-36?), İbrâhîm b. Şemmâs es-Semerkindî (ö. 221/835-36), Muhammed b. et-Tüfeyl (ö. 222/836-37), Yahyâ b. Sâlih el-Vuhâzî (ö. 222/836-37), Hâlid b. Hidâş el-Mehellebî (ö. 224/838-39), Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbüri et-Temîmî (ö. 226/840-41), Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), Bişr b. el-Hâris el-Hâfî (ö. 227/841), Ahmed b. Abdullâh b. Yûnus (ö. 227/841-42), Yûsuf b. Mervân en-Nesâî (ö. 228/842-43). Dâvud b. Ömer ed-Dabî (ö. 228/842-43), Ebû Abdullâh Ahmed b. Âsım el-Antâkî (ö. 228/842-43), Yahyâ b. Abdulhamîd el-Himmânî (ö. 228/842-43), Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843), Abdulhamîd b. Sâlih el-Burcumî (ö. 230/844-45), İbrâhîm b. Beşşâr (ö. 230/844-45), Ca'fer b. Mihrân es-Sebbâk (ö. 231/845-46), Ebû Bekr Abdurrahmân b. Affân es-Sûfî (ö. 231/845-46?), Ebû Tâlib Hâşim b. el-Velîd el-Herevî (ö. 231/845-46?), et-Tayyib b. İsmâîl (ö. 231/845-46?), Mahrez b. Avn el-Hilâlî (ö. 231/845-46), Sâ'd b. Zenbûr el-Ferrâ (ö. 232/846-47), Alî b. Bahr b. Berrî el-Kattân (ö. 234/848-49), Yahyâ b. Eyyûb el-Mekâbirî (ö. 234/848-49), Ubeydullâh b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 235/850), Abdussamed b. Yezîd es-Sâiğ Merdeviyye (ö. 235/849-50), Saîd b. Abdulcebbâr el-Kerâbisî (ö. 236/850-51), Abbâs b. el-Velîd en-Narsî (ö. 237/851-52), el-Heysem b. Eyyûb et-Tâlikânî (ö. 238/852-53), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/854-55), Hasan b. İsmâîl el-Mücâlidî (ö. 240/854-55), Hüreyim b. Mis'ar et-Tirmizî (ö. 240/854-55?), Süveyd b. Saîd el-Hadesânî (ö. 240/854-55), Muhammed b. Yahyâ b. Ebû Ömer el-Adenî (ö. 243/857-58), Abde b. Abdurrahîm el-Mervezî (ö. 244/858-59), Ebû Ammâr el-Hüseyn b. Hureys el-Mervezî (ö. 244/858-59), Abdullâh b. İmrân el-Âbidî el-Mahzûmî (ö. 245/859-60), Ahmed b. Abde ed-Dabî (ö. 245/859-60), İshâk b. Ebû İsrâîl (ö. 246/860), Muhammed b. Zenbûr el-Mekkî (ö. 248-49/863-64), Muhammed b. Bekr b. Hâlid el-Kasîr (ö. 249/863), Muhammed b. Kudâme el-Missîsî (ö. 250/864-65?), Muhammed b. Ziyâd ez-Ziyâdî (ö. 250/864-65), Ebû Hafs Ahmed b. Fudayl el-Buhârî (ö. 251/865?), Serî b. Muğalles es-Sakatî (ö. 251/865), Ahmed b. Mikdâm (ö. ?), İbrâhîm b. Muhammed eş-Şâfiî (ö. ?), İshâk b. İbrâhîm et-Taberî (ö. ?), Muhammed b. Abdeviyye (ö. ?), Muhammed b. en-Nu'mân b. Şibl el-Bâhilî (ö. ?) (İbn Asâkir, 1995, 48:376; Mizzî, 1996, 23:285; Zehebî, 2004, s. 3042).

3. Temel Hadis Kaynaklarındaki Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

Fudayl b. İyâz'ın *Kütüb-i Tis'a* içerisinde tespit edilebildiği kadarıyla İbn Mâce'nin *es-Sünen'i* ve Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*ı dışında toplamda 32 adet rivâyeti yer almaktadır.

3.1. Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'indeki Rivayetleri

Fudayl b. İyâz'ın Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'indeki rivayetlerinin sened zincirleri aşağıdaki gibidir:

1. Abdullah b. Mesleme (ö. 221/836) → Fudayl b. İyâz → Mansûr b. Mu'temir (ö. 132/750) → İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714) → Hemmâm b. Hâris (ö. 65/684) → Adî b. Hâtim (ö. 67/686) (Buhârî, Tevhîd, 13).

2. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) → Fudayl b. İyâz → Mansûr b. Mu'temir → İbrâhîm en-Nehâî → Abîde (ö. 72/691) → Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) (Buhârî, Tevhîd, 19).

Fudayl b. İyâz'ın Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh* isimli eserinde iki adet rivâyeti bulunmaktadır. Fudayl, her iki rivâyeti de Mansûr b. el-Mu'temir'den almış ve bu rivâyetlerde "عن" lafzını kullanmıştır. Birinci rivâyette hadisi Fudayl b. İyâz'dan alan Abdullâh b. Mesleme ise "حدثنا" lafzını kullanmaktadır. İkinci rivâyette ise Fudayl'den hadisi nakleden Yahya b. Saîd el-Kattân, herhangi bir rivâyet lafzı kullanmaksızın Fudayl b. İyâz tarikiyle gelen rivâyette yer alan ziyadeye işaret ederek ve "وزاد فيه" ifadesini vermekle birlikte hadisin ilgili kısmının yer aldığı Tirmizî'nin *Câmi'*inde "حدثنا" lafzını kullanmaktadır. Hadisler Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin Tevhîd bölümünde geçmektedir. Her iki hadis de merfû' olup senedi muttasıldır.

3.2. Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'indeki Rivayetleri

Fudayl b. İyâz'ın Müslim'deki rivayetlerinin sened zincirleri aşağıdaki gibidir:

1. Hasan b. er-Rebî' (ö. 220-21/835-36) → Fudayl b. İyâz → Hişâm b. Hassan el-Ezdî Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 147/764-65) → Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) (Müslim, Mukaddime, 5).

2. Kuteybe b. Saîd es-Sekafî (ö. 240/854-55) → **Fudayl b. İyâz** → A'meş (ö. 148/765) → Zekvân Ebû Sâlih (ö. 101/719) → Ebû Hureyre (ö. 58/678) (Müslim, Salât, 23).

3. Yahyâ b. Yahyâ en-Nisâbü'rî (ö. 226/840-41) → **Fudayl b. İyâz** → Mansur b. Mu'temir → İbrâhîm en-Nehâî → Alkame b. Kays (ö. 61/680-81) → Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) (Müslim, Mesâcid ve Mevâdî'î's-Salât, 19).

4. Kuteybe b. Saîd es-Sekafî (ö. 240/854-55) → **Fudayl b. İyâz** → Hişâm b. Hassân el-Ezdî Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 147/764-65) → Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) → Ebu Hureyre (Müslim, Mesâcid ve Mevâdî'î's-Salât, 28).

5. Ebû Abdullâh İbn Ebî Ömer (ö. 243/857-58) → **Fudayl b. İyâz** → Mansûr b. Mu'temir → Şakîk b. Seleme Ebu Vâil (ö. 82/701) → Mesrûk b. Ecda' (ö. 63/683?) → Âişe (ö. 58/678) (Müslim, Zekât, 25).

6. Ahmed b. Abde (ö. 245/859-60) → **Fudayl b. İyâz** → Mansûr b. Mu'temir → İbn Şihâb (ö. 124/742) → Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) → Âişe (Müslim, Fezâil, 20).

7. Ahmed b. Abdullah b. Yûnus Ebû Abdullah (ö. 227/841-42) → **Fudayl b. İyâz** → Mansur b. Mu'temir → İbrahim en-Nehâî → Ubeyde es-Selmânî (ö. 69/688-89) → Abdullah b. Mes'ûd (Müslim, Sıfatu'l-Kıyâmeti ve'l-Cenneti ve'n-Nâr).

8. Ebû Abdullah İbn Ebî Ömer (ö. 243/857-58) → **Fudayl b. İyâz** → Mansûr b. Mu'temir → Şakîk b. Seleme Ebû Vâil (ö. 82/701) → Abdullah b. Mes'ûd (Müslim, Sıfatu'l-Kıyâmeti ve'l-Cenneti ve'n-Nâr, 19).

Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'inde Fudayl b. İyâz'a ait sekiz adet rivâyet yer almaktadır. Fudayl b. İyâz bu rivâyetleri Mansûr (5), Hişâm b. Hassân (2) ve A'meş'ten (1) almıştır. Tüm rivâyetlerde "عن" lafzı kullanılmıştır. Bu rivâyetlerdeki Fudayl b. İyâz'ın talebeleri ise sırasıyla: Hasan b. er-Rebî' (1), Kuteybe (2), Yahyâ b. Yahyâ (1), İbn Ebî Ömer (2), Ahmed b. Abde (1) ve Ahmed b. Abdullâh b. Yûnus (1) şeklindedir.

Sadece bir rivayette (Müslim, Mesâcid ve Mevâdî'î's-Salât, 28) Yahyâ b. Yahyâ "أخبرنا" rivâyet lafzını kullanmış, bunun dışındaki rivâyetlerdeki talebeleri ise "حدثنا" ifadesini kullanmıştır. Bu rivâyetlerin altısı merfû', biri mevkûf ve biri de maktu' hadîs şeklindedir. Fudayl'ın Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh*'indeki rivâyetleri muttasıldır. Fudayl b. İyâz'ın Müslim'deki rivâyetlerinin konu dağılımı ise şu şekildedir: Mukaddime - İsnâdın Dinden Olduğunu Beyan (1), Salât (1), Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât (2), Zekât (1), Fezâil (1), Sıfatu'l-Kiyâmet ve'l-Cennet ve'n-Nâr (2).

3.3. Ebû Dâvud'un *Sünen*'indeki Rivayeti

Fudayl b. İyâz'ın, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde bir adet rivâyeti bulunmaktır ve sened zinciri aşağıdaki gibidir (Ebû Dâvud, Edeb, 132):

Müsedded b. Müserhed (ö. 228/843) → Fudayl b. İyâz → Husayn b. Abdurrahman (ö. 136/753-54) → Hilâl b. Yesâf¹⁰ → Süveyd b. Mukarrin

Rivâyet mevkûf ve muttasıl bir senedle karşımıza çıkmaktadır ve Edeb bölümünde geçmektedir. Fudayl, rivâyeti Husayn b. Abdurrahmân'dan almış ve "عن" lafzını kullanmıştır. Fudayl b. İyâz'ın talebesi olan Müsedded b. Müserhed ise "حدثنا" ifadesini kullanmıştır. Ricâl kaynaklarının verdiği bilgilere göre Fudayl b. İyâz, Husayn b. Abdurrahmân'la karşılaşmış ve ondan hadis nakletmiştir (İbn Asâkir, 1995, 48:376; Mizzî, 1996, 23:285; Zehebî, 2004, s. 3042; İbn Hacer, 1993, 8:294). Husayn, Mansûr b. Mu'temir'in amcasının oğludur. Bununla birlikte Kûfeli muhaddislerden sayılmaktadır (Zehebî, 2004, s. 1520). Fudayl b. İyâz'ın, Husayn ile Kûfe'de görüştüğü tahmin edilmektedir. Taberânî ise aynı rivâyete Husayn tarikiyle birlikte, Fudayl'ın Mansûr'dan nakliyle de yer vermektedir (Taberânî, 7:101).

3.4. Tirmizî'nin *el-Câmi*'indeki Rivayetleri

Fudayl b. İyâz'ın Tirmizî'nin *el-Câmi*'indeki rivayetlerinin sened zincirleri aşağıdaki gibidir:

1. Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64) → Hüseyin b. Alî b. el-Velîd (ö. 203/818-19) → Fudayl b. İyâz → Hişâm b. Hassân el-Ezdî (ö. 147-48/765-

¹⁰ Tâbiî, vefât târihi tespit edilememiştir.

66) → Hasan el-Basrî (ö. 110/728) → Utbe b. Gazvân (ö. 17/638) (Tirmizî, Sıfatu Cehennem, 2).

2. Hüreyim b. Mis'ar el-Ezdî¹¹ → **Fudayl b. İyâz** → Leys b. Ebî Süleyim el-Kuraşî (ö. 148/765) → Ebü'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim (ö. 126/744) → Câbir b. Abdullah el-Hazrecî (ö. 78/697) (Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 9).

3. Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) → Yahyâ b. Saïd el-Kattân (ö. 198/813) → **Fudayl b. İyâz** → Mansûr b. Mu'temir → İbrâhim en-Nehâî → Abîde (ö. 72/691) → Abdullah b. Mes'ûd (Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 40).

Fudayl b. İyâz'ın, Tirmizî'nin *el-Câmi'*inde üç adet rivâyeti yer almaktadır. Birinci rivâyet Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izafe edildiği için merfu', râvîlerden Hasan el-Basrî, sahabî olan Utbe b. Gazvân'a yetişmediği için de Hasan el-Basrî ile Utbe arasında bir râvînin düşürülmüş olması sebebiyle munkatı'dır. İkinci rivâyette ise Ebu'z-Zübeyr hadisi doğrudan Câbir'den dinlediği için bu rivâyet munkatı' bir rivâyettir. Üçüncü rivâyet ise merfû' ve mutasıl şeklindedir. Fudayl b. İyâz bu rivâyetleri Hişâm b. Hassân (1), Leys b. Ebü Süleyim (1) ve Mansûr'dan (1) almıştır. Tüm rivâyetlerde "عن" lafzını kullanmıştır. Bu rivâyetlerdeki Fudayl b. İyâz'ın talebeleri ise sırasıyla Hüseyin b. Alî el-Velîd (1), Hüreyim b. Mis'ar el-Ezdî (1) ve Yahyâ b. Saïd el-Kattân şeklindedir. Birinci rivâyette Hüseyin b. Alî "عن" lafzını kullanmış, diğer rivâyetlerdeki talebeleri ise "حدثنا" rivâyet lafzını kullanmıştır. Fudayl b. İyâz'ın Tirmizî'deki rivâyetlerinin konu dağılımı ise şu şekildedir: Sıfatu Cehennem (1), Fezâilü'l-Kur'ân (1) ve Tefsîru'l-Kur'ân (1).

3.5. Nesâî'nin *Sünen'*indeki Rivayetleri

Fudayl b. İyâz'ın Nesâî'nin *Sünen'*indeki rivayetlerinin sened zincirleri aşağıdaki gibidir:

1. Kuteybe (ö. 240/855) → **Fudayl b. İyâz** → A'meş → Temûm b. Seleme es-Sülemî el-Kûfî (ö. 100/718) → Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) → Âişe (Nesâî, Hayz ve İstihâze, 21).

¹¹ Vefât târihi tespit edilememiştir. Fudayl b. İyâz'ın hâdimidir. Fudayl'den hadis nakletmiş, Tirmizî de Hüreyim'den hadis rivâyetinde bulunmuştur. Detaylı bilgi için; (Mizzî, 1996, 30:171).

2. Kuteybe (ö. 240/855) → **Fudayl b. İyâz** → A'meş → İsmâil b. Recâ' (ö. 111-120/729-738) → Evs b. Dam'ac (ö. 74/693-94) → Ebû Mes'ûd Ukbe b. Sa'lebe (ö. 42/662?) (Nesâî, İmâmet, 3).

3. Kuteybe (ö. 240/855) → **Fudayl b. İyâz** → A'meş → Müseyyeb b. Râfî' (ö. 105/723-24) → Temîm b. Tarafa (ö. 93-95/712-714) → Câbir b. Semüre (ö. 70-71/690-91) (Nesâî, İmâmet, 28).

4. Kuteybe (ö. 240/855) → **Fudayl b. İyâz** → A'meş → Umâre b. Umeyr et-Temîmî el-Kûfî (ö. 98/716-17) → Ebû Ma'mer Abdullah b. Sahbera el-Ezdî el-Kûfî¹² → Ebû Mes'ûd Ukbe b. Sa'lebe (ö. 42/662?) (Nesâî, İftitâh, 88).

5. Kuteybe (ö. 240/855) → **Fudayl b. İyâz** → A'meş → Ebû Sâlih el-Medenî Zekvân (ö. 101/) → Ebû Hureyre (ö. 58/678) (Nesâî, Sehv, 16).

6. Hasan b. İsmâil el-Mecâlidî (ö. 240/854-55) → **Fudayl b. İyâz** → Mansûr → İbrâhîm en-Nehâî → Alkame (ö. 62/682) → Abdullah b. Mes'ûd (Nesâî, Sehv, 25).

7. Kuteybe (ö. 240/855) → Fudayl b. İyâz → A'meş → Şakîk b. Seleme Ebû Vâil¹³ → Abdullah b. Mes'ûd (Nesâî, Sehv, 43).

8. Ebû Ammâr el-Hüseyn b. Harîs b. el-Hasen b. Sâbit b. Kutbe (ö. 244/858-59) → **Fudayl b. İyâz** → Mansûr → Ebû Hazim el-Eşcaî el-Kûfî (ö. 100/718-19) → Ebû Hureyre (Nesâî, Menâsiku'l-Hacc, 15)

9. Kuteybe (ö. 240/855) → Fudayl b. İyâz → Ubeydullâh b. Ömer b. Hafs Ebû Osman el-Medenî (ö. 144-147/761-765) → Nâfî' (ö. 117/735) → İbn Ömer (ö. 73/692) (Nesâî, Vesâyâ, 1).

10. Muhammed b. Zenbûr Ebû Sâlih el-Mekkî (ö. 248/862-63) → **Fudayl b. İyâz** → Mansûr → İbrâhîm en-Nehâî → Hemmâm b. el-Hâris (ö. 65/684-85) → Adıyy b. Hâtim (ö. 67/686) (Nesâî, Sayd ve Zebâih, 5).

¹² Tâbü, vefât târihi tespit edilememiştir.

¹³ Tabîin tabakasından olan Şakîk, birçok sahabî ile görüşmüştür. Vefât tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Ömer b. Abdulazîz döneminde vefât ettiğine dair bir görüş vardır. Detaylı bilgi için bkz: (Zehebî, 2004, s. 1993).

Nesâî'nin *Sünen'*inde Fudayl b. İyâz'a ait on adet rivâyet yer almaktadır. Bu rivâyetlerin tümü merfû' ve muttasıl şeklindedir. Fudayl b. İyâz'ın bu rivâyetleri aldığı hocaları A'meş (6), Mansûr (3) ve Ubeydullâh b. Ömer'dir (1). Fudayl b. İyâz, tüm rivâyetleri naklederken "عن" lafzını kullanmıştır. Bu rivâyetlerdeki Fudayl b. İyâz'ın talebeleri ise Kuteybe b. Saîd (7), el-Hasan b. İsmâîl el-Mecâlidî (1), Ebû Ammâr el-Hüseyin b. Hâris (1) ve Muhammed b. Zebûr Ebû Sâlih (1) şeklindedir. İkinci rivâyette Kuteybe b. Saîd "انباتنا" lafzını kullanmış ve geri kalan tüm rivâyetlerde ise "حدثنا" ifadesi kullanılmıştır. Fudayl b. İyâz'ın Nesâî'nin *Sünen'*indeki rivâyetlerinin konu dağılımı ise şu şekildedir: Hayz ve İstihâze (1), İmâmet (2), İftitâh (1), Sehv (3), Menâsiku'l-Hacc (1), Vesâyâ (1) ve Sayd ve Zebâih (1).

3.6. Ahmed b. Hanbel *Müsned'*indeki Rivayetleri

Fudayl b. İyâz'ın Ahmed b. Hanbel'nin *Müsned'*indeki rivayetlerinin sened zincirleri aşağıdaki gibidir:

1. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903) → Ubeydullah b. Ömer b. Meysere el-Kavârîrî (ö. 235/850) → **Fudayl b. İyâz** → A'meş → Ebû Yahyâ el-Kattât el-Kûfî (ö. 121-130/738-47) → Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) → Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3137).

2. Yahyâ b. Âdem Ebû Zekeriyâ (ö. 203/818) → **Fudayl b. İyâz** → Mansûr b. Mu'temir → Sa'd b. Ubeyde es-Sülemî (ö. 101-110/719-29) → el-Berâ b. Âzib (ö. 71-690?) (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18587).

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde Fudayl b. İyâz'a ait iki adet rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerde Fudayl'ın hocaları sırasıyla A'meş ve Mansûr'dur. Fudayl b. İyâz, her iki hocasından da rivâyeti "عن" edâ siğâsı ile nakletmektedir. Yine Fudayl b. İyâz'ın bu rivâyetlerdeki talebeleri sırasıyla Ubeydullâh b. Ömer ve Yahyâ b. Âdem Ebû Zekeriyâ'dır. Her iki talebesi de rivâyetleri Fudayl b. İyâz'dan "حدثنا" lafzı ile nakletmektedir. Birinci rivâyetin senedi Ebû Yahyâ'nın zayıflığı sebebi ile zayıf kabul edilmiştir. Öte yandan senedin müntehâsındaki isim Abdullah b. Ahmed b. Hanbel değil Ahmed b. Hanbel'in kendisidir. İkinci rivâyet ise merfû' ve muttasıldır. Birinci rivâyetin konusu tefsir, ikinci rivâyetin konusu abdesttir. Buhârî ikinci rivâyeti başka bir tarîk ile Kitâbü'l-vudû'da zikretmektedir (Buhârî, *Vudû'*, 75).

3.7. Dârimî'nin Sünen'indeki Rivâyetleri

Fudayl b. İyâz'ın Dârimî'nin Sünen'indeki rivayetlerinin sened zincirleri aşağıdaki gibidir:

1. Âsım b. Yûsuf el-Yerbûî (ö. 220/835) → **Fudayl b. İyâz** → Hişâm b. Hassân el-Ezdî Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 147/764-65) → Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) (Dârimî, Mukaddime, 31).

2. Âsım b. Yûsuf el-Yerbûî (ö. 220/835) → **Fudayl b. İyâz** → Hişâm b. Hassân el-Ezdî Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 147/764-65) → Hasân el-Basrî (ö. 110/729) (Dârimî, Mukaddime, 34).

3. Ahmed b. Abdullah b. Yûnus (ö. 227/841-42) → **Fudayl b. İyâz** → Leys b. Ebî Süleym (ö. 148/765) → Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn (ö. 100/718-19) (Dârimî, Mukaddime, 35).

4. Amr b. Avn (ö. 225/839-40) → **Fudayl b. İyâz** → Ubeyd b. Mihrân el-Mükteb (ö. 131-140/748-757) (Dârimî, Mukaddime, 43).

5. Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/835-36) → **Fudayl b. İyâz** → A'meş → Temîm b. Seleme (ö. 100/718-19) → Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) → Âişe (Dârimî, Tahâret, 108).

6. Abdullah b. Zübeyr el-Hümeydî (ö. 219/834) → **Fudayl b. İyâz** → Atâ b. Sâib (ö. 136/753) → Tâvus b. Keysân (ö. 106/725) → Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88) (Dârimî, Menâsik, 32).

Dârimî'nin Sünen'inde Fudayl b. İyâz'a ait altı rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin üçü maktû' ve muttasıl, ikisi merfû' ve muttasıl, biri Hasan el-Basrî'nin doğrudan Hz. Peygamber'den (s.av.) rivâyet etmesi sebebiyle merfû' ve mürsel şeklindedir. Fudayl b. İyâz'ın bu rivâyetleri aldığı hocaları, Hişâm b. Hassân (2), Leys b. Ebî Süleym (1), Ubeyd b. Mihrân (1), A'meş (1) ve Atâ b. Sâib (1) şeklindedir. Fudayl b. İyâz hocalarından naklettiği tüm rivâyetlerde "عن" ifadesini kullanmıştır. Bu rivâyetlerdeki Fudayl b. İyâz'ın talebeleri ise Âsım b. Yûsuf el-Yerbûî (3), Amr b. Avn (1), Abdullah b. Mesleme (1) ve Abdullah b. Zübeyr el-Hümeydî (1) şeklindedir. İkinci rivâyette Âsım b. Yûsuf

“عن” lafzını kullanmış, dördüncü rivâyette Amr b. Avn “انباانا” ifadesini kullanmış ve diğer rivâyetlerdeki talebeleri ise “حدثنا” ifadesini kullanmıştır. Fudayl b. İyâz'ın Dârimî'deki rivayetlerinin konu dağılımı ise şu şekildedir: Mukad-dime (4), Tahâret (1), Menâsik (1).

Değerlendirme

Hicrî II. asrın başlarında Horasan'da dünyaya gelen Fudayl b. İyâz, ilim öğrenmek maksadıyla genç yaşlarda Kûfe'ye gitmiştir. Burada Mansûr b. el-Mu'temir, A'meş, Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. el-Mübârek, Husayn b. Abdurrahmân gibi önde gelen âlimlerle sıkı bir ilişki kurarak kendilerinden rivâyette bulunmuştur. Daha sonra ibâdetle meşgul olmak amacıyla Mekke'ye yerleşmiştir.

Kendisi hakkında hazırlanan müstakil çalışmalarda daha çok sûfî yönüne ve zühd yaşantısına dikkat çekilen Fudayl b. İyâz'ın hadîs ilminde de önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Gerek çağdaşları tarafından gerekse sonraki dönemlerdeki hadisçiler tarafından güvenilir bir râvî olarak nitelendirilmektedir. Hadîs külliyâtından birçok eserde çeşitli rivâyetlerine yer verilen Fudayl b. İyâz'ın *Kütüb-i tis'a'*'da otuz iki (32) rivâyeti nakledilmiştir. Bu rivâyetleri içerisinde en çok nakilde bulunduğu hocası Mansûr b. el-Mu'temir iken, kendisinden en çok rivâyette bulunan talebesi Kuteybe b. Saîd'dir. Fudayl b. İyâz'ın hadîs ilmi ile münasebeti bir râvî olmakla sınırlı olmuş, hadîs ilminin diğer yönleri ile çok fazla ilgilenmemiştir. İbn Sa'd gibi biyografi yazarları Fudayl'ın çok sayıda hadîs bildiğini belirtse de, o rivâyetten kaçınmıştır. Bu durum Fudayl'ın hadîslerinin tamamının, ilk dönem hadîs musannefatı içerisinde yer almamasına neden olmuştur.

Fudayl b. İyâz'a nispet edilen eserler içerisinde günümüze ulaştığı tespit edilen tek eser ise *Hicâbu'l-aktâr* isimli eseridir. Ancak ilk dönem kaynaklarında böyle bir kitabın varlığına dair bir rivâyet tespit edilemediği için, söz konusu eserin Fudayl b. İyâz'a aidiyetinin şüpheli olduğu düşünülmektedir. Yine ona izafe edilen *Râkâik* ve *Müsned* isimli eserlerin de günümüze ulaşmadığı tespit edilememiştir.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel. (2001), *Kitâbu'l-ilel ve ma'rifetu'r-ricâl*. (nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs), I-IV, Riyad: Dâru'l-Hânî.
- Aydınlı, Abdullah. (1987), *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *et-Târihu'l-kebîr*. (nşr. Hâşim en-Nedvî), I-IX Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- _____, (2002), *Sahîhu'l-Buhârî*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, Çelebi, İlyas. "Muska", *DİA*, XXXI, 267.
- Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahmân. *Sünenü'd-Dârimî*. (nşr. Fevâz Ahmed Zümerlî, Hâlid es-Seb' Alemî), I-II, Karaçi: Kadîmî Kütüphanecî, ts.
- Ebû Bekr ed-Dîneverî, Ahmed b. Mervân. (1998), *el-Mecâlisetu ve cevâhiru'l-ilm*. (nşr. Meşhûr b. Hasan b. Âli Selmân Ebû Ubeyde), I-X, Beyrût: Dâru İbn Hazm.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. (2009), *Sünen-i Ebî Dâvud*. (nşr. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabelli), I-VII, Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdullâh. (1996), *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*. I-X, Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Ebû Tâhir es-Silefî, Ahmed. (2004), *Tuyûriyyât*. (nşr. Desmân Yahyâ Meâlî, Abbâs Sahru'l-Hasan), I-IV, Riyâd: Edevâtu's-Selef.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî. (1989), *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târîh*. (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), I-IV, Medine: Mektebetü'd-Dâr.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed. (1357/1938), *Kitâbu'l-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. (nşr. Ebû Abdullah es-Sûrkî, İbrahîm Hamdî el-Medenî), Medîne: el-Mektebetü'l-İlmiyye.
- _____, (1989), *el-Câmiu li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. (nşr. Mahmûd et-Tahhân), I-II, Riyâd: Mektebetü'l-Meârif.
- Fâsî, İbn Ahmed el-Hasenî. (1985), *el-Akdü's-semîn fî târihi'l-beledi'l-emîn*. (nşr. Fuâd Seyyîd, v.dğr), I-VIII, Beyrût: Müessesetu'r-Risâle.

- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım. (1995), *Târîhu Medîneti Dımaşk*. (nşr. Amr b. Garâme el-Amrî), I-LXXX, Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- İbn Ebi Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman. (1952), *Kitâbu'l-Cerh ve't-ta'dîl*. (nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî), I-IX, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn el-Askalânî. (1993), *Tehzîbu't-tehzîb*. I-XV, Kâhire: Dâru'l-Kitâbu'l-İslâmiyye.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn. (1972), *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâ'u'z-zamân*. (nşr. İhsân Abbâs), I-VIII, Beyrût: Dâru Sâdir.
- İbn Hayr, Ebû Bekir el-İşbilî. (1998), *Fehrese*. (nşr. Muhammed Fuâd Mansûr), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî. (1973), *Kitâbu's-Sikât*. (nşr. Muhammed Abdulmu'îd Hân), I-X, Haydârâbâd: Dâiretu'l-Meârifî'l-Usmâniyye.
- İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer. (1990), *el-Bidâye ve'n-nihâye*. I-XV, Beyrût: Mektebetü'l-Meârif.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. (1992), *el-Maârif*. (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire: Dâru'l-Maârif.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed ez-Zührî. (2001), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. (nşr. Ali Muhammed Ömer), I-XI, Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâlu'd-dîn Ebu'l-Ferec. (2012), *Sıfatu's-safve*. (nşr. Hâlid Mustafa Tarsûsî), Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- İbnu'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akrî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. (nşr. Abdulkâdir el-Arnâvût), I-X, Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İclî, Ebu'l-Hasen el-İclî. (1971), *Târîhu's-sikât*. (nşr. Abdu'l-mut'î Kal'acî), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Meğrâvî, Ebû Sehl Muhammed. (2007), *Mevsûatu mevâkifi's-selef fî'l-akâdeti ve'l-menheci't-terbiyeti*. I-X, Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

- Mizzî, Cemâleddîn. (1996), *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-ricâl*. (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb. (2010), *Sünenü'n-Nesâî* (nşr. Râid b. Sabrî b. Ebî Al-kame), Riyâd: Dâru'l-Hadâra li'n-Neşri ve't-Tevzî'.
- Sezgin, Fuat. (1991), *Târihu't-turasi'l-arabî*. (nşr. Mahmûd Fehmî Hicâzî), I-X, Riyâd: Câmîatî'l-imâm Muhammed ve'l-Melik Suûd.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. (1983), *Tabakâtu'l-huffâz*, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân. (2006), *Suâlatu's-Sülemî li'd-Dârâkutnî* (nşr. Hâlid b. Abdurrahmân el-Cerîsî), Riyâd.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân. (ty.), *el-Mu'cemu'l-kebîr*. (nşr. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), I-XXV, Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhamed. (2000), *Câmiu't-Tirmizî*. (nşr. Sâlih b. Abdilazîz), Riyâd: Dâru's-Selâm.
- Türer, Osman. "Fudayl b. İyâz", *DİA*. XIII, s. 208-209.
- Zehebî, b. Muhammed. (ty.), *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. (nşr. Alî Muhammed el-Becâvî), I-IV, Beyrût: Dâru'l-Meârif.
- _____. (2004), *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. (nşr. Hasân Abdu'l-mennân), Beyrût: Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye.
- _____. (1990), *Târihu'l-islâm ve vefeyâtu'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*. (nşr. Ömer Abdusselâm Tedmurî), I-LII, Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- _____.(ty.), *Tezkiratu'l-huffâz*. (nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî), I-IV, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ziriklî, Hayruddîn ez-Ziriklî. (2002), *el-A'lâm Kâmusu Terâcim*. I-VIII, Beyrût: Dâru'l-ilmi li'l-Melâyîn.